

OZBROJENÁ MOC V PROCESE REKATOLIZÁCIE (NÁČRT PROBLEMATIKY)

EVA KOWALSKÁ

KOWALSKÁ, E.: Armed Power in Process of Recatholicization (outline of the topic). *Vojenská história*, 9, 2, 2005, pp 45 – 54, Bratislava.

The specialist in the period of 17th and 18th centuries in her study on the role of imperial troops in process of recatholicization in the territory of Slovakia concentrated especially on the issues of reformation movement from the beginning of 16th century when Hungarian clergy purposefully supported by Habsburg court had clear idea on forms of action against non-Catholics.

She follows these trends in various spheres of life, first of all in the area of legislation, but also in everyday life while she takes note firstly of those aspects of this process that were connected with a violent action of armed power. The author properly points out the fact that especially after making peace with Turks after their great campaign to Old Hungary in 1663 – 1664, imperial troops started to be systematically used not only for defence of the border line, but also as assistant squads for clergy representatives when conducting their authority in territories under their jurisdiction, however, this use of military force did not oppose the idea of that time on legitimacy of interconnection and co-ordination of secular and religious spheres and their specific tools when ensuring the integrity of territory, population and state power.

Military History. Slovakia. Recatholicization Process. 17th – 18th Centuries.

Intenzita šírenia reformácie v Uhorsku v priebehu 16. storočia a permanentná konfrontácia s tureckým nebezpečenstvom¹ boli hlavnými „vonkajšími“ faktormi ovplyvňujúcimi nástup a priebeh rekatolizácie v krajine, ktorá sa navyše len postupne integrovala do habsburskej *composite monarchy*.² Reformačné hnutie nemuselo zápasit' so štruktúrami „starej“, katolíckej cirkvi: tie boli deštruované v dôsledku moháčskej katastrofy (1526), pri ktorej zahynula značná časť uhorskej cirkevnej hierarchie (dvaja arcibiskupi a päť uhorských biskupov). Následné obsadenie rozsiahlych častí Uhorska Osmanmi zamedzilo výkonu kompetencií viacerých biskupov a ďalších cirkevných hodnostárov (napr. predstavených rádoV). Nebola to však len situácia hroziaceho kolapsu celého štátu, ktorú napokon umocnil aj pád hlavného mesta krajiny Budína do rúk Turkov (1540): Dlhoročný zápas o nástupnícke právo na uhorskom tróne medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským zabraňoval konsolidácii ústrednej politickej moci, ktorá by bola schopná vystúpiť na obranu záujmov katolíckej cirkvi alebo účinne podporiť jej fungovanie rozsiahlejšími donáciami. Tradičné prepojenie s rôznymi regiónmi Nemecka, z ktorých vychádzali od raného stredoveku viaceré vlny kolonizácie, a kam smerovali aj obchodné kontakty viacerých miest, robilo najmä mestskú societu vnímavou na absorbovanie nových ideových impulzov. Hoci Uhorsko nepatrilo medzi centrá iniciujúce reformačné hnutia, prostredníctvom čulého obchodu, vrátane obchodu s knihami, alebo priameho kontaktu

Red. poznámka: Mená v štúdií sú uvedené na požiadanie autorky v pôvodnom tvare.

¹KOPČAN, V.: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava 1986; DANGL, V. – KOPČAN, V.: Vojenská dejiny Slovenska (1526 – 1711), zv. II. Bratislava 1995.

²MAC HARDY, K. J.: War, religion and Court Patronage in Habsburg Austria. The Social and Cultural Dimensions of Political Interaction, 1521 – 1622. Studies in Modern History. Palgrave Macmillan 2003.

s reformátormi (napr. Filipom Melanchthonom)³ sa najmä mestské rady prekvapivo rýchlo dokázali orientovať v ideových prúdoch hýbucich Nemeckom a rozhodnúť sa pre nositeľov reformačných myšlienok. Slobodné kráľovské a banské mestá, rovnako ako iné privilegované mestá, disponovali už v stredoveku patronátnym právom a nebolo pre ne problémom povolávať či prepúšťať kazateľov v závislosti od toho, aká ideová orientácia našla stúpcov medzi členmi mestských rád (magistrátov).⁴ V podobnej situácii sa nachádzala aj dominantná spoločenská vrstva, šľachta, pre ktorú patronátne práva tvorili jeden zo základných prvkov jej privilégii, a ktorá bola ešte začiatkom 17. storočia ochotná a schopná vojensky sa angažovať za ochranu svojich náboženských práv. Až dotedy totiž nebola štátna moc a ani katolícka cirkev plne schopná a pripravená zvrátiť konfesijné pomery v krajine, kde sa takmer 90 percent obyvateľstva pridalo k niektorej z reformačných cirkví (evanjelickej a.v. alebo h.v.), či dokonca sektám (anabaptistom, unitárom-antitrinitárom).

Katolícka cirkev v Uhorsku sa pomerne rýchlo usilovala mobilizovať svoje štruktúry a adaptovať viaceré závery Tridentského koncilu do Uhorska.⁵ Ich uvádzanie do života však dlho narážalo na mimoriadne ťažkosti, spôsobené najmä chaotickými politickými pomermi. Prehľad daného stavu, získaný na základe vizitácií v 60. rokoch 16. storočia, ukazoval devastáciu cirkevnej organizácie, nejasné teologické doktríny kňazstva, nedostatočnú úroveň jeho vzdelania a často nevhodný spôsob života – typické prejavy krízy cirkvi aj v iných oblastiach, ktoré vlastne odštartovali celé reformačné hnutie.⁶ Rovnaký obraz však ponúkli aj správy *ad limina* o polstoročie neskôr, hoci proces rekatolizácie už mali v rukách agilné rády a pomerne schopná vysoká hierarchia (napr. humanisticky orientovaný a Rímu oddaný arcibiskup Mikuláš Oláh a neskôr prímás Peter Pázmány).⁷ Uhorský klérus bol síce v prvej polovici 16. storočia zdecimovaný, napriek tomu už o generáciu neskôr dokázal v oblasti vzdelávania a cirkevnej disciplíny pomerne rýchlo nastúpiť trend obnovy. Zásluhu na tom nemali len spomínané osobnosti: svoju úlohu zohrala aj cieľavedomá podpora zo strany habsburského domu, ktorý mal jasnú predstavu o formách postupu voči nekatolíkom, aj keď ich mohol presadzovať do života len postupne a najskôr v krajinách, kde sa mu najrýchlejšie podarilo narušiť jednotu a zlomiť odpor stavov.⁸ V uhorskom klére našla vládnuca dynastia jednoznačného podporovateľa, ktorý stál potom dlhé obdobie, vlastne až do polovice 18. storočia, jednoznačne na jej strane ako formálne hlavný reprezentant uhorských stavov.⁹

³DANIEL, D. P.: Das umstrittene Erbe Melanchthons in Südosteuropa. In: G. Frank, M. Treu (eds): Melanchthon und Europa. Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten. Vol. 6, Stuttgart: Jan Throbecke 2001, s. 259-272. SUDA, M.J.: Der Einfluß Philipp Melanchthons auf die Bekenntnisbildung in Oberungarn (Confessio Pentapolitana, Confessio Heptapolitana und Confessio Scepusiana). In: Frank-Treu, Melanchthon und Europa, s. 185-202.

⁴BODNÁROVÁ, M.: Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. storočí. In: Kresťanstvo v dejinách Slovenska. Ed. Mária Kohútová. Bratislava 2003, s. 51-65.

⁵Opačný názor zastáva EVANS, R. J. W.: Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700. Praha: Argo, 2003, 401 s., vzťahuje sa však na oblasť duchovnej kultúry.

⁶BUCKO, V.: Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihonskom do roku 1564. Bratislava 1939. PÉTER, K.: The Way from the Church of the Priest to the Church of the Congregation. In E. Andor-I. Gy. Tóth (eds), *Frontiers of Faith*. Budapest: CEU-ESF 2001, s. 9-19.

⁷ŠIMONČIČ, J.: Rekatolizácia v Uhorsku a Peter Pázmány. In: Kresťanstvo v dejinách Slovenska, s. 93-110. Vo Vatikánskom archíve sa zachovali aj správy jednotlivých misionárov z územia Uhorska po roku 1628. Publikoval TÓTH, I. Gy.: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627 – 1707)*. Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1. Budapest-Roma 1994. Tenže: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572 –1717)*. I-II. Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4. Budapest-Roma 2002.

⁸MAC HARDY, K. J.: War, Religion and Court Patronage, ref 2, s. 57-66, 184-187. EBERHARD, W.: Ständische Strukturen in Ostmitteleuropa: Problemstellungen und Thesen (Eine vorläufige Diskussionsbilanz). In: *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa: überationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16. – 18. Jahrhundert*. Hg. V. Joachim Bahlcke. Leipzig 1996, s. 311-317.

⁹BAHLCKE, J.: Ungarischer Episkopat und Österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686 – 1790). Habilitationsschrift zur Erlangung des akademischen Grades Dr. phil. habil. der Fakultät für Geschichte, Kunst- und Orientwissenschaften der Universität Leipzig. Leipzig 2001 (v tlači).

V Uhorsku sa pritom do zákonodarstva formálne nedostal princíp *cujus regio, ejus religio*, platný v Ríši, takže proces reformácie aj rekatolizácie tu prebiehal rozmanitými spôsobmi, v závislosti od toho, ako sa utvárali vnútropolitické pomery. Zemepán však v praxi fungoval ako hlavný ochranca alebo presadzovateľ konfesie, ktorú sám vyznával, hoci poddaní neboli zo zákona nútení nasledovať ho vo viere. Výsledkom konfrontácie štátnej moci s uhorskými stavmi, v ktorých mali až do polovice 17. storočia ešte prevahu nekatolíci, bolo totiž vydanie náboženského zákona roku 1608, ktorý umožňoval slobodný výkon protestantských náboženstiev.¹⁰ Uhorský právny poriadok tak síce poskytoval v európskych pomeroch nebývalú mieru náboženskej slobody,¹¹ nedokázal však odolať postupnej erózii: od druhej polovice 17. storočia začalo dochádzať k masívnemu a systematickému porušovaniu uvedených zákonov, proti čomu uhorské vládne alebo samosprávne orgány (šľachtické stolice) neboli vždy schopné, resp. ochotné, zakročiť. Práve preto sa možnosti výkonu nekatolíckych náboženstiev dostávali do agendy jednotlivých protihabsburských povstaní.

Samotné vydanie zákona o slobodnom výkone náboženstiev pritom bolo dôsledkom intenzívneho a už aj ozbrojeného zápasu (povstanie vedené Štefanom Bocskayom), ktorý bol vyprovokovaný sústredeným úsilím štátnej (kráľovskej) moci a katolíckej hierarchie o zmenu konfesiónálnej skladby obyvateľstva. Katolícka cirkev v Uhorsku sa stala jednoznačným zástancom záujmov kúrie, pre ktorú sa zápas o katolícky charakter Uhorska stal (aspoň načas) symbolom zápasu o kresťanstvo – v konfrontácii s moslimským svetom. Aktivity kúrie sa sústredili jednak na podporu reorganizácie vlastnej štruktúry na území tzv. Kráľovského Uhorska (pod správou Habsburgovcov) a zachovanie aspoň formálnej ingerencie na zabranom území v podobe inštitútu titulárnych biskupov,¹² jednak na organizovanie misií. Kým na okupovaných územiach Uhorska mali misie často črty konšpirácie, v stoliciach patriacich do Kráľovského Uhorska s prevahou nekatolíckeho obyvateľstva sa odohrávali aj za asistencie ozbrojených oddielov buď miestnych zemepánov, ktorí povolávali na svoje majetky rôznych mníchov, alebo priamo cisárskeho vojska. Príležitosť sa naskytla paradoxne v období, keď došlo k uzavretiu mieru s Osmanmi roku 1664: vojenské cisárske oddiely, „oslobodené“ od systematických bojových úloh sa približne od uvedeného obdobia začali využívať nielen na obranu hraničnej línie, ale aj ako pomocné oddiely pre predstaviteľov kléru pri výkone jeho právomocí na územiach pod jeho jurisdikciou. Excesy spojené s uplatňovaním mocenských prostriedkov v procese rekatolizácie aj v rámci obrany proti nej sa stali vďačným námetom konfesiónalnej a apologeticky ladenej historiografie. Napriek tragickým dôsledkom v podobe ľudských obetí však použitie vojenskej sily neodporovalo dobovej predstave o legitímnosti prepojenia a súčinnosti svetskej a duchovnej sféry a ich špecifických nástrojov pri zabezpečovaní jednoty územia, obyvateľstva a štátnej moci.¹³

Východiskovým bodom, a zároveň najúčinnjším spôsobom rekatolizácie boli konverzie popredných magnátov a významných šľachticov, ktorí využili následne voči poddaným svoje patronátne právo a dosadzovali katolíckych farárov na posty, ktoré predtým patrili

¹⁰Toto právo sa vzťahovalo na základe nasledujúceho zákona z roku 1647, dokonca aj na poddaných PÉTER, K.: The Struggle for Protestant Religious Liberty at the 1646 – 47 Diet in Hungary, in R. J. W. Evans, T.V. Thomas (eds), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Macmillan 1991, s. 261-267.

¹¹V danej súvislosti je však potrebné upozorniť, že podobne boli upravené aj pomery v Sedmohradsku, kde sa náboženská sloboda vzťahovala dokonca aj na unitárov (antitritinárov). K tomu podrobnejšie CRĂCIUN, M.: Superstition and religious differences in sixteenth- and seventeenth-century Transilvania. In: Andor-Tóth, Frontiers of Faith, s. 213-231.

¹²BAHLCKE, J.: Ungarischer Episkopat, ref 9, s. 97-124

¹³HERZIG, A.: Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatolisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Göttingen 2000, s. 17-26.

nekatolíckym kazateľom.¹⁴ Ako súčasný výskum ukazuje, dôvody na konverzie neboli nevyhnutne podmienené záujmom jednotlivých šľachticov o získanie vplyvu v (katolíckych) dvorských kruhoch, a z toho plynúcich výhod: uhorská šľachta všeobecne sa na jednej strane zdráhala stať sa vo väčšej miere súčasťou dvora,¹⁵ na druhej strane sa niektorí ambiciózni, dokonca protestantskí šľachtici dokázali presadiť aj v rámci vysokých štátnych postov (napr. vo funkcii uhorského palatína sa vystriedali luteráni Juraj Thurzo a Štefan Illesházy). Politický nátlak či znemožnenie sociálneho vzostupu teda pravdepodobne neboli hlavnou alebo jedinou príčinou uvedeného vývoja. Konverzie na úrovni vysokej šľachty boli skôr dôsledkom kombinácie inštitucionálneho pôsobenia prostredníctvom kvalitných a prítlačlivých vzdelávacích inštitúcií, otvorených aj pre nekatolíkov (univerzít v Trnave a Košiciach a systému jezuitského a piaristického stredného školstva), a na druhej strane individuálneho úsilia agilných misionárov, disponujúcich okrem iného aj „magickou“ mocou (liečiteľskými schopnosťami, schopnosťou demonštrovať „zázraky“).¹⁶ Všeobecný trend katolíckej reformy, kodifikovaný Tridentinom, kládol dôraz na vzdelávanie, katechizáciu a kázanie, čo spolu s účinkom barokového umenia vytváralo atraktívne formy zbožnosti. Postupne sa tak príslušnosť ku katolíckej cirkvi stala významným sociálnym kapitálom a predpokladom pre uplatnenie aj v rámci Uhorska a jeho orgánov.

Nástup intenzívnej rekatolizácie (cca od začiatku 17. storočia) sa však napriek tomu spájal aj s presadzovaním záujmov štátnej moci. Oficiálny typ zbožnosti (*pietas austriaca*) prezentoval habsburskú dynastiu ako hlavného garanta pravej a víťaznej viery a nositeľa štátnosti¹⁷, voči ktorej bolo treba jasne deklarovať lojalitu, resp. sa to prinajmenej očakávalo. Vzťahovalo sa to v prvom rade na slobodné kráľovské mestá, ktorých zemepánom bol práve panovník, a ktoré sa istý čas mali šancu stať jeho politickou a hospodárskou oporou. Voči nim sa centrálna moc uplatňovala prostredníctvom Uhorskej dvorskej a Spišskej komory a inštitútu kráľovských komisárov, ktorí začali byť prítomní na reštaurácii (obnovovaní) mestských magistrátov. Aj samotné voľby museli prebiehať podľa panovníkom predpísaného spôsobu a na základe presných inštrukcií. Predstavovalo to závažný zásah do autonómie mestských rád, keďže zvolení funkcionári museli byť pred reálnym nástupom do funkcie najprv potvrdení panovníkom, resp. jeho reprezentantom.¹⁸ Je pochopiteľné, že pre nekatolíckych kandidátov to znamenalo povinnosť podrobiť sa procesu následného zdĺhavého schvaľovania na základe udelenia výnimky (platnej *ad hoc*).¹⁹ Rovnako sa začalo postupovať voči cechom, ktorých štatúty boli od polovice 17. storočia preverované dvorskou komorou. Pod zámenkou udelenia vylepšených, „cisárskych privilégií“ boli dopĺňované o ustanovenia, požadujúce účasť cechových majstrov na katolíckych cirkevných obradoch (procesie pri sviatku Božieho tela), reglementujúce počet majstrov podľa jednotlivých konfesii a pod. Práve vydávanie, resp.

¹⁴K problému a významu konverzií všeobecne LOZAR, A. – SCHASER, A.: Die Rückkehr zum „wahren Glauben“. Konversionen im 17. Jahrhundert. In: Frühneuzeitinfo 13 (2002), s. 65-74. Rozhodujúci význam konverzií magnátov tematizovala aj údajne autentická tajná inštrukcia generála jezuitského rádu o metódach rekatolizácie, publikovaná in: LEHMANN, Ch. (ed.): Historia Diplomatica de Statu Religionis Evangelicae in Hungaria (Frankfurt a. Main) 1710.

¹⁵PÁLFY, G.: Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit (Eine Skizze). In: V. Bűžek, P. Král (eds), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526 – 1740). Opera historica 10. České Budějovice 2003, s. 133-152.

¹⁶TÓTH, I. Gy.: Počiatky rekatolizácie na východnom Slovensku (Pôsobenie Jána Vanovicziho a rádu pavlínov). In: Historický časopis, roč. 50 (2002), s. 587-606. Tenže: The Missionary and the Devil: Ways of Conversion in Catholic Missions in Hungary, in Andor-Tóth, Frontiers, s. 79-87.

¹⁷CORETH, A.: Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock (2. rozšírené vydanie). Wien : Verlag für Geschichte und Politik 1982.

¹⁸KÓNYA, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670 – 1711). Acta Collegii evangelici Prešovensis VI. Prešov 2000, 141 s.

¹⁹Od 20. rokov 18. storočia sa od nich začala vyžadovať aj tzv. dekretálna prisaha (*Dekretaleid*), ktorá obsahovala pre nekatolíkov neprijateľné formulácie o Panne Márii a všetkých svätých. Nezloženie prisahy bolo zámenkou pre vylúčenie protestantov z volených funkcií.

odobranie privilégií, zohralo úlohu napr. pri utváraní podmienok na zabezpečenie šírenia myšlienok reformácie prostredníctvom produkcie domácich tlačiarní. Protestantští tlačiarňi len s problémami dostávali povolenie (privilégium) na pôsobenie v kráľovských mestách²⁰ a posledná tlačiareň v rukách luteránov prestala fungovať v 20. rokoch 18. storočia.

Už naznačené mechanizmy vytvárania podmienok pre rekatolizáciu vyvolávali v mnohých mestách a u mnohých predstaviteľov protestantských stavov odpor. Pokiaľ sa dotýkali jednotlivcov (príslušníkov cechov, kníhtlačiarov atď.), mohlo sa prípadne podariť zvrátiť ich dopad. Ak však išlo o zásah do sféry, ktorá reprezentovala autonómne práva komún či stavov, stále častejšie dochádzalo k závažným konfrontáciám. V prípade miest vznikali v prvom rade po obvineniach, že magistráty neoprávnene zaberali pozemky a budovy na „kráľovskej pôde“. Pretože ňou mohol panovník ako zemepán voľne disponovať, žiadal ich vrátenie a použil ich ako bránu, ktorou mohli do mesta preniknúť inštitúcie katolíckej cirkvi (rády, školy). Prvý takýto zásah, odobratie farského kostola v Košiach, v hlavnom meste vojensko-správneho dištriktu Horného Uhorska, z rúk luteránov, bol jedným z impulzov, ktoré viedli k masovej podpore prvého protihabsburského povstania Štefana Bocskaya (1604).²¹ Rovnako známym a medializovaným sa stal o štvrté storočie neskôr prípad v Bratislave, kde sa luteránmi ovládaná mestská rada rozhodla vystavať na hlavnom námestí reprezentačný kostol, práve na pozemku, ktorý bol formálne majetkom Uhorskej dvorskej komory. Už krátko po dokončení kostola (1636) však proti jeho existencii na najprestížnejšom mieste v centre mesta (priamo vedľa budovy radnice) Uhorská dvorská komora protestovala a odštartovala tým dlhodobý konflikt²². Pokus o „reštituovanie pomerov“, t. j. vrátenie pozemku a na ňom postaveného kostola do rúk katolíkov, vyvolal totiž medzi mešťanmi odpor a hrozilo vypuknutie nepokojov. Do sporov zasiahlo kráľovské (resp. cisárske) vojsko, ktoré sa však napriek jednoznačnej prevahe neuchýlilo (ani v neskorších prípadoch v iných lokalitách) k jednoduchému obsadeniu cirkevných budov: nestalo sa tak ani napriek tomu, že nekatolícke kostoly sa nepovažovali za posvätné miesta a po odovzdaní katolíkom bolo prvoradou úlohou nového duchovného ich vysvätenie. Faktické ovládnutie priestoru (pravda, spojené s násilným prekonaním prekážok v podobe uzamknutých vchodov) sa malo odohrať až po symbolickom – vydaní kľúčov od kostola. Represie smerovali proti tým, ktorí mali mať kľúče vo svojej držbe, a až následne proti spravidla bojovne naladeným davom nespokojných luteránskych mešťanov či dedičanov. Na zlomenie odporu neozbrojených mešťanov však stačilo zväčša obsadiť verejné priestory mesta a obmedziť pohyb obyvateľov, prípadne ubytovať vojakov priamo v meštianskych dvoroch.²³ Výsledkom zákroku v Bratislave bolo nielen zabratie kostolov v prospech katolíkov (ich správa bola zverená jezuitom), ale aj súdny proces proti miestnym luteránskym predstaviteľom magistrátu a farárom, ktorých obvinili z podnecovania *tumultu*, následne boli zbavení úradu a museli emigrovať (1672).

Bratislava, ako hlavné mesto Uhorska, bola de facto trvale konfrontovaná s prítomnosťou kráľovského vojska, ktoré sídlilo na hrade susediacom s centrom mesta. Hrozba zásahu do vnútorných pomerov v meste bola preto bezprostrednejšia, než v prípadoch iných miest, o to viac, že práve Bratislava sa stala sídlom pre Uhorsko neobvyklého inštitútu gubernátora. Príchod Johanna Gašpara Ampringena 22. marca 1673 bol nielen pokusom o pacifikovanie

²⁰Je príznačné, že už koncom 16. storočia významná luteránska tlačiareň v Bardejove získala svoje privilégium len po intervencii arcivojvodu Ernesta. KUZMÍK, J.: Rozširovanie kníh a kníhkupectvo na Slovensku do polovice 17. storočia. In: Knížna kultúra na Slovensku v stredoveku a renesancii. Ed. Jozef Kuzmík. Martin 1987, s. 61-72.

²¹Podobný prípad sa odohral takmer súběžne aj v sliezskej Opave r. 1603. HERZIG, A.: Der Zwang, ref 13, s. 42.

²²Podrobne opísané v Pressburger Kirchen- und Schulverlust etc. 1673, ktoré publikoval pod menom Raimundus Rimandus pravdepodobne Anton Reiser. Spracované aj v SCHRÖDL, J.: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony-Preßburg. 1. Teil. Pozsony 1906, s. 178-229.

²³Výnimku predstavovalo násilné vniknutie do farského kostola v Banskej Bystrici, do ktorého sa však vojaci nedostali vniknutím cez hlavný vchod, ale prebúraním múru, aj to v noci.

pomerov v Uhorsku stojacom na prahu ďalšieho protihabsburského povstania, ale aj symbolickou manifestáciou moci viedenského dvora, na ktorej malo aktívny podiel aj cisárske vojsko. Oddiely prevelené do Bratislavy aj z iných častí Uhorska asistovali už pri vstupe Ampringena na dunajský breh, keď obsadili nielen nábrežie, ale aj námestie a mestské brány, lemovali celú trasu na hrad a tvorili kordón proti mešťanom.²⁴ Napriek tomu však Bratislava bola ušetrená tých aspektov vojenskej prítomnosti, ktoré predstavovali absolútnu deštrukciu daných pomerov a plienenie. Tie prežívali skôr mestá priamo vtiahnuté do stavovských povstaní (najmä na východnom Slovensku), ktoré sa v priebehu celého 17. storočia odohrávali aj pod heslami reštitúcie alebo obrany náboženských slobôd nekatolíkov. Počas nich dochádzalo k obsadeniu miest jednou z bojujúcich strán, čo pravidelne znamenalo nielen odovzdávanie cirkevných budov „vládnúcej“ strane, ale aj vyhánanie „opozičných“ duchovných z mesta a dosadzovanie „vlastných“, zmenu v obsadení magistrátov a v konfesionálnom zložení obyvateľstva vôbec, či dokonca uplatnenie hrdelných trestov.²⁵ Zmeny sa však nemuseli nevyhnutne prejaviť ako dosadenie „nových“ ľudí na jednotlivé posty. V mnohých prípadoch sa totiž už zvolení členovia magistrátov rozhodli konvertovať na tú vieru, ktorú reprezentovala nová moc a jej (okupačné) vojsko, dokonca tak urobili niekoľko razy, pochopiteľne, z utilitárnych príčin.²⁶

Veľmi významnou formou prezentácie prevahy dominantnej strany konfliktu sa stali verejné konverzie duchovných, ktorí sa rozhodli pod tlakom okolností prestúpiť k inej viere. Aj v zahraničí (najmä v Nemecku) sa medializoval prípad „mameluka“ Elias Gressnera, luteránskeho farára z Banskej Bystrice. Gressner v snahe vyhnúť sa obvineniu z účasti na sprisahaní proti cisárovi Leopoldovi I. (nadväzovať malo na tzv. Wesselényiho sprisahanie), sa vo svojom bývalom farskom kostole na jeseň roku 1673 zriekol evanjelickej viery a konvertoval na katolícku vieru. Tento akt dal zámenku pre luteránskych exulantov z Uhorska, ktorí našli útočisko v Nemecku, aby poukázali na pomery vládnuce v Uhorsku, „zvrhlosť“ katolíckeho učenia a najmä jezuitov. Pravdepodobne v exulantskom prostredí zostavený posmešný pamflet²⁷ nešetril základné dogmy ani katolícke obrady a deklaroval katolícke náboženstvo za priam diabolské. Dielko malo byť nielen informáciou, ale najmä varovaním všetkých nekatolíkov, čo znamená prijať katolícku vieru. Je príznačné, že konvertiti sa všeobecne pomenúvali termínom z de facto cudzej vojenskej terminológie („mameluci, mamaluci“²⁸), ktorý aj v inom kultúrnom kontexte evokoval zmiešanie a nižší sociálny status.²⁹ Konverzie sa však netýkali len protestantských, ale v niektorých prípadoch aj katolíckych duchovných: stalo sa tak napr. roku 1683 v Bardejove, kde došlo po obsadení mesta protihabsburskými povstalcami k hromadnej rekonverzii mešťanov a členov mestského

²⁴Na mesto boli dokonca počas symbolického aktu odovzdania moci po tri dni namierené hradné delá. Opis udalosti v Diarii Europaei Insertis variis Actis Publicis, Oder Täglicher Geschichts-Erzählunge, XXXII. Theil. Franckfurt am Mayn 1676, časť Teutsche Reichs-Sachen, s. 35-47.

²⁵Najznámejším prípadom uplatnenia kolektívneho trestu voči nekatolíckym podporovateľom Thököliho povstania sa stala exekúcia 24 mešťanov a šľachticov v Prešove. KÓNYA, P.: Prešovský krvavý súd z roku 1687. Acta Collegii evangelici Prešoviensis VIII. Prešov 2001.

²⁶Napr. richtár Ján Weber z Prešova. KÓNYA, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie, ref 18, s. 80. O viacnásobných konverziách MULSOW, M.: Mehrfachkonversion, politische Religion und Opportunismus im 17. Jahrhundert. Ein Plädoyer für eine Indifferentismusforschung. In: K. von Greyerz-M. Jakubowski-Tiessen-T. Kaufmann-H. Lehmann (eds): Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, Vol. 201. Heidelberg 2003, s. 132-150.

²⁷Confessio novorum Catholicorum ad papatum perversorum in Hungaria. B.m. Rok vydania 1673 uvádzaný v bibliografiách sa vzťahuje skôr na akt konverzie, ako na samotný akt publikovania.

²⁸K použitiu termínov pozri Historický slovník slovenského jazyka 2. Bratislava : Veda 1992, s. 255, ktorý však Confessio ako prameň neuvádza. Termínom mameluci sa označovali jednotky telesnej stráže egyptských sultánov.

²⁹BETHENCOURT, F.: The social taxonomy and Its Translation in Europe. Štúdiá vypracovaná v rámci projektu *ESF Cultural Exchange in Europe 1400 – 1700* (v tlači).

Vojenská história

magistrátu, navyše však aj miestnych františkánov. Aby pátri nemuseli opustiť svoj kláštor, rozhodli sa konvertovať na luteránsku vieru. Poznajúc vojenskú situáciu pravdepodobne predpokladali, že po odznení protihabsburského povstania dôjde k obnove predošlých pomerov a svoj skutok budú môcť ospravedlniť tlakom okolností.³⁰

Hoci armáda v habsburskej monarchii nebola budovaná na konfesionálnom princípe a v pohraničných pevnostiach na obrannej protitureckej línii počas celého 17. storočia vládol špeciálny režim ohľadne výkonu nekatolíckych náboženstiev³¹, predsa sa stala súčasťou procesu rekatolizácie. Nešlo len o spomínané nasadzovanie niektorých oddielov do akcií proti miestnym vzburám alebo ako odstrašujúci moment pri aktoch odoberania kostolov. Pevnosti so stálou vojenskou posádkou sa stali aj miestami internácie takmer stovky luteránskych a kalvínskych farárov a učiteľov, ktorí si v nich mali odpykávať doživotné tresty za údajnú účasť na vzbure proti panovníkovi. Práve takto totiž znel rozsudok, ktorý v spektakulárnom procese nad nimi vyriekol tzv. delegovaný (mimoriadne ustanovený) súd zasadaajúci v marci a apríli 1674 v Bratislave. Odsúdení boli rozdelení a transportovaní do vojenských pevností v Komárne, Leopoldove, Sarváre, Eberharde, Kapováre a na Hrad Branč. Transport sa odohrával pred očami verejnosti, a napriek úsiliu jeho veliteľov sa nepodarilo donútiť sprievádzajúcich vojakov, aby sa k deportovaným správali provokatívne alebo dehonestujúco. Naopak, to, ako farári počas transportu manifestovali svoju vieru (počas cesty sa nahlas modlili a spievali), údajne presvedčilo vojakov o ich nevine a primälo ich k prejavom súcitu: v prípade luteránskych väzňov sa napr. zriekli obvyklého konfiškovania kvalitnejších kusov šatstva.³² Počas transportu tak neboli zbavení svojho tradičného odevu – symbolu svojho statusu, a teda nesiahlo sa (zatiaľ) na ich česť.³³ V pevnostiach s prísnejšou disciplínou vojska a bez možnosti užšieho kontaktu s členmi posádky sa však podmienky väznených prudko zhoršili. Neboli ušetrení spútania, vykonávaná ponížujúcich a fyzicky namáhavých prác, od ktorých boli riadni vojaci, a dokonca aj zajatí Turci a „normálni“ trestanci, oslobodení.³⁴ Okolie im nesmelo prejavovať súcit, lebo inak nasledoval verejný trest. Hoci za chod pevnosti zodpovedal jej veliteľ, minimálne v prípade Leopoldova a Komárna je možné predpokladať, že o opatreniach voči uväzneným farárom rozhodovali špeciálne vyslaní jezuiti – v Leopoldove napr. publikačne známy páter Nicolaus Kellio.³⁵ On údajne nútil vojakov rušiť ich pri speve žalmov, ktorými sa postihnúť chceli posilňovať v utrpení.

³⁰KÓNYA, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov, ref 18, s. 93.

³¹Po zamietnutí žiadosti nekatolíckych vojakov (*Gränzer*) z pevností vo Filakove, Pápe, Veszpréme, Tihanyi a Vásonyi o oslobodenie predikantov a učiteľov z Levíc, Filakova a Pápy, ktorí pre nich zabezpečovali výkon náboženstva, vojenská dvorská rada zdôraznila, že napriek negatívne stanovisku sa od nich v žiadnom prípade nečaká konverzia: „*se tamen nullum ad mutandum religionem cogere velle*“. Toto osobitne zdôraznil vo svojom stanovisku aj Leopold I. a dal príkaz, aby si to osvojila aj Uhorská dvorská kancelária, vedená hlavným predstaviteľom rekatolizačného procesu, Jurajom Szelepcsényim. Dokumenty k danej veci v Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ďalej HHSTA) Wien, Ungarn, Miscellanea, fasc. 432, konv. A, fol. 142-151. K fenoménu pohraničiarov pozri PÁLFFY, G.: *Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit*. Historisches Jahrbuch 123 (2003), s. 111-148 s odkazmi na príslušnú literatúru.

³²Reformovaní (kalvíni) neboli tejto potupy ušetrení. MASNICIUS, T. – SIMONIDES, J.: *Unerhörter Gefängniß-Process, oder Wahrhaftiger Bericht, Was gestatten zween unschuldige Creutz-Diener Christi etc.* B.m. 1676, § 2.

³³Ku konceptu cti v ranom novoveku DÜLMEN, R.: *Der ehrlöse Mensch: Unehrllichkeit und soziale Ausgrenzung in der Frühen Neuzeit*. Köln-Wien-Weimar 1999, najmä s. 72-73.

³⁴SIMONIDES, J.: *Galeria omnium sanctorum*. Vydal FABÓ, A.: *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria III*. Pest 1856, s. 363-367. Práce spojené s odstraňovaním výkalov, ktoré väznení farári vykonávali, patrili k tým aktivitám, ktoré človeka definitívne zbavovali cti. Pozri DÜLMEN, ref 33, s. 62-63; LÁNI, G.: *Kurtze und wahrhafte historische Erzählung von der grausamen und fast unerhörten Papistischen Gefängniß etc.* (Wittenberg) 1676, § 26 uvádza, že miernejšie podmienky panovali v pohraničnom Komárne, kde väzni neboli zakovaní do želez a netrpeli hladom a smädcom.

³⁵SIMONIDES, J.: *Collegium Apostolico-Lutheranum, in quo omnes Apostolos Lutheranos, nullos Papistas et Rom. Catholicos(...)*esse. Wittenberg 1676 zdôrazňuje, že Kellio sám dbal na to, aby vojaci s väznenými kruto zaobchádzali, hoci na to ani nemali chuť.

Armáda zohrávala úlohu aj v ďalšej fáze kauzy uväznených protestantov: ešte počas procesu v Bratislave sa zvažovalo, že väzni budú predaní na galeje.³⁶ Tento spôsob trestu, zaužívaný dovtedy pre najťažších previnilcov na ríšskych územiach,³⁷ nebol už ani v Uhorsku neznámy – uplatnil sa krátko predtým po likvidácii povstania Gašpara Piku roku 1672 a bol pravdepodobne „iniciatívou“ cisárskeho generála Johanna Sporcka.³⁸ Výkon tohto trestu sa však viazal na získanie vhodnej zámenky preto, aby velenie vojska zmenilo podmienky výkonu trestu odsúdených. Stalo sa ňou vypuknutie povstania v Messine, na potlačenie ktorého mohla španielska armáda naverbovať tri pluky v Rakúsku, Uhorsku a Štajersku.³⁹ Veliteľ takto zostavenej jednotky, istý Gemanner, pôvodom neurodzený Rakúšan, dostal k dispozícii 41 väzňov, ktorých mohol predať alebo odovzdať Španielom na vojenské lode (galéry) v Neapole. Až počas transportu padla hranica ako-tak ľudského zaobchádzania s väznenými duchovnými: museli sa podrobiť pre nich ponižujúcej procedúre oholenia vlasov a brady, počas transportu sa s nimi zaobchádzalo mimoriadne surovo a niekoľkí počas cesty zomreli.

Asistencia vojenských oddielov v procese rekatolizácie však nebola automatická a vzhľadom na multietnickú aj multikonfesionálnu skladbu ich príslušníkov niesla v sebe do istej miery riziko⁴⁰: velenie cisárskych oddielov, ktoré sa podieľalo na rekatolizačných misiách, podliehalo rozhodnutiam vojenskej rady vo Viedni a až tam sa museli so žiadosťami o poskytnutie oddielov obracať aj uhorskí biskupi, ktorých vlastné ozbrojené oddiely často nestačili na zlomenie odporu miestneho obyvateľstva⁴¹. Práve menej početná cisárska vojenská posádka údajne priamo zvädzala k húževnatejšiemu odporu⁴². Asistencia regulárnych vojenských oddielov bola zväčša obmedzená len na väčšie mestá, kde sa dal predpokladať odpor nekatolíkov – sebavedomých mešťanov, zainteresovaných aj na obrane privilégií komunity (mestských práv, autonómie v cirkevných otázkach). Vo vidieckom prostredí sa zemepáni usilovali uplatňovať pri rekatolizácii najskôr ekonomický nátlak: podporovali napr. zadlžovanie poddanských komunít, aby mohli vymáhať vydanie kostola ako náhradu za odpustenie dlhov.⁴³ Sami iniciovali aj vizitácie kostolov, hoci tým vstupovali do kompetencie uhorských biskupov, a pre členov vizitačných komisií zabezpečovali ozbrojený sprievod. Nešlo pritom o zložky pravidelnej armády, ktorým prísluší zemepáni, predovšetkým z radov vysokej šľachty, velili ako „majitelia“ vojenských oddielov. Skôr to boli oddiely ozbrojených poddaných, prípadne vlastné zemepanské polovojenské družiny, ktoré ale neboli vždy schopné účinného postupu.⁴⁴ Až potom, čo sa ukázalo, že takéto oddiely nestačia, žiadala sa dodatočná

³⁶LANI, G.: Kurtzer und doch wahrhaftiger historischer Extract der grauasamen und fast unerhörten Papistischen Gefängnüß. B.m. 1675, § 14.

³⁷Uvádza DREHER, G. P.: Jura Exulum. Altdorff 1675, 5.

³⁸FABINYI, Tibor: Forschungsprobleme des „Traujahrzehntes“ der Evangelischen Kirche Ungarns. In: Rebellion oder Religion? Die Vorträge des internationalen Kirchenhistorischen Kolloquiums Debrecen, 12. 2. 1976. Peter F. Barton, László Makkai (ed.). Budapest 1977, s. 38-39.

³⁹O priebehu povstania a verbovaní do armády informovala aj dobová tlač, napr. Continuatio XXVIII. Diarii Europaei etc. (ako v pozn. 24) XXIX. Theil, Franckfurt am Mayn 1674, s. 321-328; tamže, XXXI. Theil, 1675, s. 43-45.

⁴⁰Výslovne to zdôraznil vojenský veliteľ Spankau v dobe internovania viacerých protestantských kňazov v Košiciach začiatkom roka 1673. HHSTA Wien, Ungarn, Miscellanea, fasc. 432, konv. A, fol. 128-129.

⁴¹Varadínsky biskup Juraj Bársony žiadal 19. 11. 1671 o vyslanie „*Brachio militari*“ do Košíc, lebo poverená komisia a jej sprievod nedokázali zabezpečiť vydanie kostola do rúk katolíkov. HHSTA Wien, Ungarn, Miscellanea, fasc. 432, konv. A, fol. 99-101. Podobné žiadosti Spišskej komory a egerského biskupa Szegedyho z januára 1673 v súvislosti s Prešovom tamže, fol. 123-127.

⁴²V Košiciach vraj kazatelia, vidiac málo početnú posádku, priamo vyzývali k „*tumultu*“. Tamže, fol. 88-89 (pripis magistrátu a katolíckej obce cisárovi).

⁴³Prípád na bojníckom panstve zaznamenaný Martinom Novákom: Ungarische gewisse und wahrhaftige Avisen oder ausführlicher und wahrhaftiger Bericht. B.m. (1679).

⁴⁴Gróf Nádasdy ozbrojil roku 1660 takmer 500 roľníkov, ktorí mali za úlohu obsadiť kostol a faru v Beckove. Priebeh opisuje PILARIK, S.: Currus Jehovae mirabilis, Das ist, Ein wunderbahrer Wagen des Allerhöchsten. Wittenberg 1678, s. 31-42.

asistencia riadneho vojska. O takúto výpomoc žiadali spravidla priamo príslušníci kléru, vykonávajúci vizitácie a následné odoberanie kostolov. Je zaujímavé, že za najnebezpečnejšie oddiely boli považované jednotky Chorvátov⁴⁵, ktoré sa zúčastňovali rekatolizačných misií v okolí Senice aj na Spiši a disponovali nimi územne príslušní biskupi. V regiónoch, ktoré neboli priamo vtiahnuté do rôznych rebélií, sa stalo veľkou hrozbou už len ubytovanie vojska, ktoré mimoriadne vyčerpávalo ekonomický potenciál poddaných.

Napriek tomu, že rekatolizačné misie často sprevádzala vojenská asistencia, obyvateľstvo v niektorých prípadoch dokázalo vzdorovať organizovaným jednotkám. „Tumult“ (poburovanie) pritom nemuseli predstavovať len ozbrojené šarvátky mužských obyvateľov danej lokality s ozbrojenými protivníkmi, ale aj jasne deklarovaný postoj žien a detí, odhodlaných brániť kostol a kňaza. V takých prípadoch sa zásah nevedol priamo proti nim, ale proti mužom v obci všeobecne, bez ohľadu na to, či boli účastníkmi odporu. Výsledkom zásahu bývali internácie účastníkov, pričom nezriedka nasledovali popravy, zväčša na výstrahu.⁴⁶ Takéto sprievodné javy rekatolizačných misií sa stali, pochopiteľne, predmetom protikatolíckej propagandy a využili sa pri mobilizácii nekatolíckej verejnosti v zahraničí v prospech nekatolíckych exulantov alebo politických frakcií v Uhorsku.⁴⁷

Dôsledkom ozbrojených stretnutí, sprevádzajúcich rekatolizáciu v Uhorsku, a ktoré prebiehali aj ako súčasť protihabsburských povstaní, bolo udržanie multikonfesionálneho charakteru Uhorska a zakotvenie práv nekatolíkov v sústave uhorských zákonov. Ich znenie však obmedzilo fungovanie protestantov v spoločnosti viac, než sa podarilo dosiahnuť počas „násilnej“ fázy rekatolizácie. Zákony prijaté na sneme v Šoproni (1681) presne vymedzili lokality, kde a za akých podmienok sa mohol odohrávať náboženský život protestantov (tzv. artikulárne miesta, dve v zákonoch menovaných stoliciach). Striktne sa začalo (resp. malo sa) dbať, aby zemepáni užívali právo výkonu vlastného náboženstva len pre seba a do svojich kaplniek nepúšťali spoluveriacich z radov poddaných. Protestanti sa v dôsledku toho ocitli doslova na okraji spoločnosti: v presne vymedzených mestách mohli svoje kostoly stavať výlučne za hradbami, bez vonkajších znakov cirkevnej budovy (veža, zvonica) a nie z trváceho materiálu (len z dreva), a nesmeli na seba verejne upozorňovať počas výkonu bohoslužieb a iných obradov (zákaz zvonenia, spievania počas pohrebných obradov). Okolo týchto excentricky umiestnených cirkevných budov v niektorých mestách začali vznikať konfesionálne definované ulice (napr. v Bratislave), kde sa usadzovali obyvatelia daného vierovyznania. Segregáciu nekatolíkov a katolíkov umocnil napokon od 30. rokov 18. storočia aj priamy zákaz prijímania protestantov za mešťanov (resp. len v definovanom počte) a do štátnych úradov (Uhorskej dvorskej kancelárie a komory, miestodržiteľskej rady). Obmedzovalo sa ich volenie do funkcií v mestských magistrátoch alebo za cechových majstrov, prípadne sa podmieňovalo pre protestantov neprijateľnou prísahou vernosti panovníkovi a štátu (obsahovala zmienku o Panne Márii a všetkých svätých). Tento proces prebiehal pomalšie a narážal na latentný odpor, ale priniesol výsledky aj tam, kde nekatolícke mešťanstvo tvorilo početnú väčšinu: vo väčšine miest dnešného Slovenska tak už začiatkom 18. storočia boli magistráty miest obsadené výlučne katolíkmi, hoci v nich žilo početné luteránske obyvateľstvo.⁴⁸

⁴⁵V ich prípade išlo o jasne konfesionálne – katolícky – definované jednotky, veliteľia ktorých nemuseli brať ohľad na prípadné náboženské ctenie svojich vojakov. Krutosť Chorvátov tematizovali všetci autori dobových spomienok, výstižne napr. LUCIUS, L.: *Violenta nec non fraudulenta Antichristi occidentalis in Hungaria nunc furentis persecutio, ut et benignissima ex eadem liberatio M. Ludovici Lucii, Ecclesiae quondam Hospitalis, Regiaeque Civitatis Cremnicensis Montanarum Metropoleos Pastoris, ab ipsomet breviter delineata atque conscripta.* (B.m.) 1678.

⁴⁶O podobnom prípade, ktorý sa odohral v Senici roku 1672 PILARIK, *Currus Jehovae*, ref 44, s. 71-73.

⁴⁷K tomu KÖPÉCZI, B.: *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* Wien-Köln-Graz 1983.

⁴⁸Prehľad situácie v slobodných kráľovských mestách k roku 1722 podáva BENCSIK, M.: *Novissima diaeta nobilissima etc. Tyrnaviae 1722.*

Vojenská história

Vývoj konfesiónálnych pomerov v Uhorsku napokon ukázal, že presadenie zámerov rekatolizácie je efektívnejšie za použitia takých prostriedkov štátnej moci, ktoré nevyžadovali podporu zo strany armády alebo iných zložiek represie. Napriek tomu však dekáda, v ktorej takéto postupy dominovali, zostala natrvalo v kolektívnej pamäti protestantov v Uhorsku, poznačila ich mentalitu a interpretácie vlastnej minulosti.

E. KOWALSKÁ: DIE WEHRMACHT IM PROZESS DER REKATHOLISIERUNG (EINE SKIZZE DER PROBLEMATIK)

Die Studie beachtet die Aspekte der Verwendung der Wehrmacht (Armee) im Prozess der Rekatholisierung. Ihre Nutzung war in Übereinstimmung mit den damaligen Vorstellungen über Zusammenwirkung der politischen und kirchlichen Sphäre bei der Durchsetzung der konfessionellen Homogenisation der Bevölkerung, laut der staatsrechtlichen Theorie der Grundbedingung des effektiven Fungieren des Staates. Die spezifischen Bedingungen Ungarns im 16. – 17. Jahrhundert (vor allem die Besetzung eines bedeutenden Teiles des Staatsgebiets) machten doch das Erreichen dieses Zieles unmöglich. Der Prozess der Rekatholisierung kopierte in beträchtlichen Ausmass – auch wenn in verspäteter Gestaltung – Formen, die sich in dem vorigen Zeitraum in den übrigen Teilen der Monarchie Geltung verschafften: bei dem Durchsetzen der Grundsätzen, die das Konzil von Trient abforderte, war es vor allem die Erklärung der Nicht-Katholiker für potentielle Feinde des Herrschers, die Ausnutzung des Anhaltspunktes der Rebellion zur flächenhaften Aufhebung der Ausübung religiösen Zeremonien und durch verschiedene Zwangsformen begleitete Missionen. Eine Rolle spielten auch die militärische Einheiten, obwohl ihr Einsatz nicht automatisch und problemlos war und verschafften sich vor allem in grösseren Städten (Pressburg), bzw. spezifischen Regionen (Zipsen) Geltung. Die Studie macht auch auf die Probleme mit dem Einsatz der Militäreinheiten aufmerksam und bietet mehrere Beispiele differenzierten Verhaltens der Soldaten, z.B. bei dem Umgang mit gefangenen Protestanten, dar.